

KA RAZUMEVANJU DETERMINANTI MEĐUNARODNIH MIGRACIJA DANAS – TEORIJSKA PERSPEKTIVA

*Jelena PREDOJEVIĆ-DESPIĆ**

U vremenu globalnih migracionih tokova i sve veće mobilnosti radne snage u svetu nameće se potreba za stalnim produblivanjem teorijskih znanja kao osnove za razumevanje glavnih determinanti ovog fenomena, a u cilju usmeravanja fokusa migracionih istraživanja ka što efikasnijem savladavanju izazova i iskorišćavanju prednosti koje međunarodne migracije mogu da donesu i zemljama porekla, i odredišta ili tranzita. Glavni cilj ovog rada je da se dá kritički osvrt na razvitak teorija ekonomskih migracija, navedu glavne sličnosti i razlike između različitih pristupa i ukaže na glavne nedostatke i probleme sa kojima se suočava teorijska perspektiva proučavanja determinanti savremenih međunarodnih radnih migracija. Težište proučavanja odnosi se na dobrovoljne radne migracije, sa osvrtom na migracije visokoobrazovanog stanovništva, dok je naglasak na ekonomskim teorijama, iako su neke od njih blisko povezane sa sociološkim, geografskim i antropološkim teorijama. Na kraju rada ukazuje se na potrebu za: usaglašavanjem teorijskih koncepata sa novim društvenim prilikama, postindustrijskim svetom i globalnim procesima transformacije u kojima migracije imaju važnu ulogu; prevazilaženjem nedovoljne usaglašenosti i izolovanosti u proučavanju migracija u okviru posebnih naučnih disciplina; proučavanjem uzroka i posledica migracija kao neraskidivog dela opšteg procesa društvenog razvitka.

Ključne reči: *međunarodne migracije, teorije migracija, determinante migracija, radne migracije*

Međunarodne migracije predstavljaju sastavni deo procesa globalizacije i dobro se prilagođavaju njenim razvojnim procesima – tokom vremena se obim migracija povećava, a njihove društvene i kulturne karakteristike se umnožavaju. Tehnološki razvitak značajno povećava mogućnosti rasta obima privremenih i cirkularnih migracija, a sve veći broj migranata se usmerava ka životu u dva ili više društava paralelno. U vremenu globalnih migracionih tokova i sve veće mobilnosti radne snage u svetu nameće se potreba za stalnim produblivanjem teorijskih znanja kao osnove za razumevanje glavnih determinanti ovog fenomena, a u cilju usmeravanja fokusa migracionih istraživanja ka što efikasnijem savladavanju izazova i

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

iskorišćavanju prednosti koje međunarodne migracije mogu da donesu kako zemljama porekla, tako i zemljama odredišta ili tranzita.

Glavni cilj ovog rada je da se dá kritički osvrt na razvitak teorija ekonomskih migracija, koje su se uglavnom razvijale tokom druge polovine XX veka, kao i da se pokažu glavne sličnosti i razlike između različitih pristupa. Takođe, u radu će se ukazati i na glavne nedostatke i probleme sa kojima se suočava teorijska perspektiva proučavanja determinanti savremenih međunarodnih migracija. Težište proučavanja odnosi se na dobrovoljne radne migracije, sa osvrtom na migracije visokoobrazovanog stanovništva, dok je naglasak na ekonomskim teorijama, iako su neke od njih blisko povezane sa sociološkim, geografskim i antropološkim teorijama.

Od pojedinačnog ka opštem

Razvoj teorija o međunarodnim migracijama započeo je mikroteorijskim modelima, odnosno, kroz konceptualizaciju teorija koje u središte izučavanja stavljaju pojedinca, koji procenjuje pozitivne, odnosno, negativne strane preseljavanja sa jedne lokacije na drugu. Prema klasičnim formulacijama potiskivanja, sa jedne strane, odnosno, privlačenja, sa druge strane (*pull-push*), potencijalni migrant meri negativne faktore koji ga potiskuju iz zemlje u kojoj živi (faktori kao što su male plate, nizak životni standard, loši uslovi za rad i drugo) u odnosu na pozitivne faktore, odnosno, dobrobit koju bi mogao imati u zemlji destinacije (na primer visok životni standard, bolja mogućnost napredovanja u poslu, dobro plaćen posao i drugo) i odlučuje se da migrira ukoliko prevagnu faktori moguće dobiti u zemlji destinacije. Everet Li (Lee, 1966) je izdvojio četiri grupe faktora koji utiču na odluku o migriranju: faktori povezani sa područjem porekla; faktori povezani sa područjem destinacije; moguće prepreke u migraciji između područja porekla i destinacije, kao što su udaljenost, fizičke prepreke, imigracioni zakoni i drugo; lični faktori samih migranata koji modifikuju ostale faktore u smislu odluke o migraciji (Wertheimer-Baletić, 1999). Li je takođe smatrao da migracije imaju tendenciju odvijanja u obliku jasno definisanih struja, od specifičnih mesta porekla ka specifičnim mestima destinacije, i to ne samo zato što su mogućnosti za migracije obično visoko lokalizovane, već i što povratni tok informacija i znanja od mesta destinacije ka mestu porekla omogućava prolaz za kasnije migrante (Lee, 1966).

Enrike Oteiza (Oteiza, 1968) se kritički odnosio prema klasičnim pristupima modela privlačenja i odbijanja, smatrajući da nisu u dovoljnoj meri razmatrana poređenja područja slanja i prijema. Svoj diferencijalni pristup tumačenju međunarodne cirkulacije visokoobrazovanih migranata bazirao je

na osnovu uporedne individualne analize oba područja u procesu donošenja odluke o emigraciji. Prema njegovom mišljenju, postoje četiri značajne razlike između područja iz koga se iseljava i područja krajnje destinacije: razlike u prihodima; razlike u radnim i profesionalnim uslovima vezane za obavljanje određenog zanimanja (institucionalna, kadrovska i materijalna opremljenost); razlike u relativnom odnosu prosečnih primanja svih zaposlenih i prosečnih primanja stručnjaka, koje odražavaju odnos ponude i potražnje, ali predstavljaju merilo razlika u društvenom prestižu zanimanja; ostale razlike šireg društvenog konteksta, kao što je politička i institucionalna stabilnost. Navedene razlike između analizirana dva područja predstavljale su osnovnu determinantu migracija stručnjaka ili razliku u prednostima. Ukoliko je razlika bila pozitivna, stručnjaci su emigrirali, odnosno, ako je bila negativna, nije dolazilo do emigracije. Kritička primedba ovom modelu odnosi se na Oteizin princip racionalnosti koji je ugradio u proces odlučivanja o emigriranju, a koji je dodatno potkrepljivao visokom obrazovanošću i dobrom informisanošću te vrste migranata (Golub, 2004).

U istraživanjima koja su se bazirala na *push-pull* teorijskom okviru pretpostavljalo se da različiti demografski, ekonomski i ekološki faktori imaju ključan uticaj na donošenje odluke o migriranju. Izdvojene su dve glavne sile koje stvaraju faktore odbijanja i privlačenja: rast seoskog stanovništva koje prema Maltusovom stanovištu stvara pritisak na prirodne i poljoprivredne resurse i na taj način "gura" stanovništvo iz marginalnih ruralnih regija; kao i ekonomski faktori koji privlače stanovništvo u gradove i industrijski razvijene zemlje (Skeldon, 1997). S obzirom da se na prvi pogled čini da modeli privlačenja i odbijanja uključuju sve faktore koji utiču na donošenje odluke o migriranju, kao i da mogu da integrišu i druga teorijska stanovišta, kao što je mikro analitički nivo neoklasične ekonomije migracija, ili teorija kumulativne kauzalnosti i teorija mreža, često se isticalo da se pomoću njega može postići najpotpuniji opšti uvid u međunarodne radne migracije (Bauer, Zimmermann, 1998). Takođe je ovaj model izučavan kao dominirajući migracioni model na većini univerziteta, i u svetu i kod nas.

Međutim, mnogi kritičari ovog teorijskog stanovišta smatraju da se njegova analitička primenljivost dovodi u pitanje, kao i da li se uopšte može smatrati teorijom. Navodi se da je to više deskriptivan model u kome su proizvoljno nabrojani različiti faktori koji imaju određenu ulogu u procesu donošenja migracione odluke. *Pull-push* modeli uglavnom za svaki pojedinačni slučaj istraživanja obrazuju skup migracionih determinanti, koje većinom imaju dvoznačan karakter. Ozbiljnija zamerka se odnosi na tendenciju ovih modela da ne razlikuju različite nivoe analize – između pojedinačnog, odnosno,

globalnog nivoa, dok ne omogućava ni određivanje relativne važnosti na skali značajnosti različitim faktorima koji utiču na odluku o migriranju. Slabost *pull-push* modela je i u tome što se odbijajući i privlačeci faktori ogledaju jedni u drugima, odnosno, predstavljaju dve strane jedne medalje: samo zajedno omogućavaju razlikovanje između "ovde" i "tamo". Model odbijanja i privlačenja podrazumeva statičku perspektivu proučavanja, fokusira se na spoljne faktore kao glavne pokretače migracija i nije u mogućnosti da u analizi posmatra migracije kao deo šireg procesa transformacije, što umanjuje njegovu naučnu vrednost, odnosno, ne pomaže otkrivanju novih činjenica i boljem razumevanju ove pojave (De Haas, 2008).

Neoklasična ekonomska teorija migracija nastala je kao pokušaj definisanja radnih migracija u procesu industrijalizacije, i na makro i na mikro teorijskom nivou. Ona predstavlja jednu od najpoznatijih teorija međunarodnih migracija, i poslužila je kao osnova za formiranje političkog odgovora na polju imigracije u mnogim ekonomski razvijenim zemljama. Na makro teorijskom nivou, smatra se da su glavni pokretači migracija – i unutrašnjih i spoljnih, prostorne razlike između ponude i potražnje za radnom snagom, odnosno raspodele kapitala. Razlike u visini zarada navode radnike da se sele iz područja sa niskim zaradama i prekomernom ponudom radne snage, ka područjima u kojima su nadnice više i postoji potražnja za dodatnom radnom snagom. Sa druge strane, očekivano je seljenje kapitala u suprotnom smeru – od ekonomski bogatih ka siromašnim zemljama i regionima. U okviru ovog procesa, podrazumeva se i seljenje ljudskog kapitala, odnosno, visokoobrazovanih stručnjaka, koji migracijama iz ekonomski bogatih u siromašne zemlje žele da ostvare što veći prihod od znanja i umeća za kojima vlada potreba u kapitalom siromašnim područjima (Massey et al., 1993). Kretanje ljudi i kapitala u suprotnim pravcima bi prema stanovištima neoklasične teorije postepeno dovelo do rastuće konvergenije u primanjima na oba kraja migracionog procesa (Harris, Todaro, 1970; Todaro, Maruszko, 1987), dok bi dugoročno gledano, taj proces vodio uklanjanju izvornih uzročnika migracija (De Haas, 2008). Na mikro teorijskom nivou, neoklasična migraciona teorija posmatra migrante kao pojedince, racionalne učesnike koji donose odluku o migriranju na osnovu analize troškova i koristi. Pod pretpostavkom da odluku donose slobodno i imaju dovoljno potrebnih informacija, očekivano je da će migrirati ka područjima u kojima će moći da budu najproduktivniji, odnosno, gde će moći da ostvare najviše zarade u odnosu na svoja znanja i veštine.

Todarova formulacija modela migriranja (Harris, Todaro, 1970; Todaro, 1969), koja je prihvaćena kao osnova neoklasične migracione teorije, imala

je za cilj da objasni prividno kontradiktoran fenomen u zemljama u razvoju, gde je i pored rastuće nezaposlenosti u gradovima, beležen nastavak migracija selo-grad. Nezadovoljstvo visinom zarade, sa jedne strane, i "amorfnja objašnjenja kao što su 'blještava svetla' gradova koja služe kao magnet za privlačenje seoskog stanovništva u gradove" (Harris, Todaro, 1970), sa druge strane, predstavljaju bazu Heris-Todarovog modela. Ovi autori su smatrali da je za razumevanje analiziranog fenomena potrebno modifikovati i proširiti osnovni model razlika u nadnicama tako što će se, osim proste razlike u zaradi, u obzir uzimati i razlika u očekivanoj dobiti. Pojedinaac u toku razmatranja odluke o migriranju procenjuje potencijalni, odnosno, očekivani prihod u zemlji destinacije u određenom vremenskom periodu, odnosno mogućnost dobijanja posla i visinu zarade. On zatim upoređuje taj "očekivani" prihod sa "očekivanim" prihodom u zemlji u kojoj živi, uzimajući u obzir dobrobit od zarađenog novca u sadašnjosti, kao i moguću buduću zaradu. Razlika između ove dve vrednosti predstavlja ukupnu dobit moguće migracije i verovatnoću da se pojedinac odluči da migrira.

Pomak u Todarovom neoklasičnom migracionom modelu predstavlja to što koncipira tržište rada u dualnom smislu, što će kasnije voditi ka koncipiranju segmentiranog (dualnog) tržišta rada u imigracionim zemljama. Takođe, izdiže se iznad jednostavne *cost-benefit* analize neposredne dobiti i gubitaka migriranja, ali i ostaje fokusirana na individualnoj osnovi odlučivanja i težište stavlja na ekonomske faktore, zanemarujući socijalni, kulturni, politički i institucionalni kontekst.

Heris-Todarov model je kasnije modifikovan (Bauer, Zimmermann, 1998), a izmene su uglavnom bile usmerene ka uključivanju i drugih faktora (osim nezaposlenosti) koji utiču na očekivani prihod u slučaju migracije. Potencijalna dobit u vidu viših zarada treba da bude uravnotežena sa faktorima kao što su propuštene mogućnosti dobitka zbog migracija, troškovi putovanja, (privremena) nezaposlenost u vreme menjanja mesta stanovanja i prilagođavanja novoj sredini, kao i psihološka cena migracije. Smatra se da troškovi i rizici povezani sa migracijama, prvenstveno međunarodnim, daju objašnjenje zbog čega ne migriraju najsiromašniji i zašto su društvene mreže toliko značajne za snižavanje materijalnih i psiholoških prepreka vezanih za migriranje (De Haas, 2008).

Todarov pristup može da se primeni i u okviru teorije ljudskog kapitala. U ekonomskoj teoriji se smatra da ljudski kapital predstavlja ključni faktor ekonomskog razvitka u modernim društvima, dok je stanovište teorije ljudskog kapitala da individualni kvaliteti, kao što su obrazovanje, veštine, fizičke mogućnosti i drugo, predstavljaju osnovni "kapital" koji povećava

ekonomsku produktivnost. Takođe, teorija ljudskog kapitala daje teorijsko objašnjenje selektivnosti migracija, koje se ne bazira samo na troškovima i ceni migracija. Migranti se obično regrutuju iz struktura koje ne predstavljaju tipične predstavnike zajednica iz kojih potiču. S obzirom da se pojedinci razlikuju prema individualnim sposobnostima, znanjima, veštinama, godinama, polu i drugim karakteristikama, postoje i razlike u očekivanjima pojedinaca od migriranja, odnosno, migranti mogu biti zadovoljni različitim stepenom dobiti od investicije koja je podrazumevala migriranje. Razlikama u očekivanoj "dobiti od investicija" delimično se mogu objasniti različite verovatnoće migriranja na individualnom nivou. U zavisnosti od specifičnog tipa potražnje za radnom snagom u zemljama (regionima) prijema, vršiče se selekcija migranata prema traženom obrazovanju, znanjima i drugim osobinama. Time se omogućava i teorijsko objašnjenje zašto verovatnoća migriranja opada sa godinama starosti i zašto pojedinci sa visokim obrazovanjem često ispoljavaju veću sklonost migriranju (Bauer, Zimmermann, 1998).

"Nova ekonomija migracija" (Lucas, Stark, 1985; Stark, 1991) dalje razvija klasične okvire *pull-push* teorija i to u smeru da uključuje interes porodice i domaćinstva u proces donošenja odluke o migriranju. Stavljanje naglaska na ulogu kolektiva kao što je porodica, predstavlja veliki napredak, odnosno najvažniju prekretnicu u analizi determinanti migracija (Massey et al., 1993). Nova ekonomija migracija posmatra migracije kao deo strategije porodice da što više uveća prihod. Porodice, odnosno domaćinstva, za razliku od pojedinaca, u okviru svojih strategija mogu kontrolisati rizike prihoda tako što neki članovi ostaju uključeni na lokalnom tržištu rada, dok drugi koriste priliku da zarađuju u inostranstvu. Na taj način veće nadnice u razvijenim zemljama preko međunarodnih migracija osiguravaju veoma privlačnu strategiju za minimiziranje rizika, odnosno devizne doznake iz inostranstva obezbeđuju redovan prihod domaćinstvima u zemlji porekla. Motiv deljenja rizika u okviru domaćinstva može da bude i objašnjenje za migracione tokove koji se događaju kad ne postoje (očekivane) razlike u zaradama između područja slanja i prijema (Lucas, Stark, 1985).

Starkov model se može dobro primeniti na uslove sa kojima se susreću mnogi niskokvalifikovani radnici u zemljama u razvoju. U 1990-im godinama Indija je postala jedna od vodećih zemalja "izvoznica" radne snage u zemlje Bliskog Istoka. Ti radnici su kombinovali prihod iz inostranstva sa prihodom koji su ostali članovi porodice ostvarivali kod kuće i tako maksimizirali prihod. Sa druge strane, ovaj model ne pruža dovoljno uvida o strategijama odlučivanja među profesionalcima i visoko-obrazovanim delovima radne snage jer se odluka o migriranju donosi na osnovu složenijih mehanizama, u ovom slučaju obično se podrazumeva migriranje na veće

distance, odnosno ka ekonomski razvijenim zemljama, a psihološka, socijalna i materijalna cena odvajanja od nekih članova porodice obično nadvladava dobrobit seljenja cele porodice u inostranstvo (Bagchi, 2001). Mesi i Parado (1994) su zaključili da će u okviru jedne zajednice odluku o migriranju lakše doneti porodice sa najnižim prihodima, nego one sa višim. Mogućnost veće zarade, bez obzira na njenu nisku vrednost, biće veći motiv za migriranje u siromašnim porodicama ili domaćinstvima sa iskrivljenom raspodelom prihoda, nego za siromašna domaćinstva u sredini sa ravnomernom raspodelom prihoda. Ovo je takođe u sukobu sa pretpostavkama neoklasične teorije, gde viši prihod ima uniformni učinak u promociji migracija među svim društveno-ekonomskim slojevima stanovništva. Naime, zastupnici nove ekonomije migracija dokazuju da članovi domaćinstva ne migriraju samo zato da bi poboljšali apsolutni prihod, već i da povećaju svoj relativni prihod prema drugim članovima zajednice.

Model "nove ekonomije migracija" daje značajan doprinos proučavanju determinanti međunarodnih radnih migracija uključivanjem mezo analitičkog nivoa, odnosno porodice i domaćinstva u strategiju donošenja odluke o migriranju. Migracije određuje "zakonima tržišta", kojima mehanizam međunarodnih migracija u krajnjoj liniji služi za ponovno uspostavljanje narušene društvene ravnoteže. Iako migracije izvodi iz racionalnog odlučivanja na mikro-društvenom nivou, gledanjem na migracije kao "porodične strategije izdržavanja" potvrđuje se da strukturne sile ostavljaju barem mali prostor za delovanje. Pristupi na mezo analitičkom nivou primenljivi su naročito u zemljama u razvoju, gde većina stanovništva nije u mogućnosti da osigura porodični prihod kroz tržišta privatnog osiguranja ili vladine programe i na taj način neformalni dogovori u okviru porodice dobijaju na značaju (Bauer, Zimmermann, 1998).

Od opšteg ka sistemskom

Ekonomski modeli na mikroteorijskom nivou počeli su da daju više prostora modelima makro strukture koji istražuju socijalnu i ekonomsku strukturu u okviru i između država. Postoji veliki broj teorijskih modela koji nude moguće odgovore na pitanje koje su glavne determinante međunarodnih migracija na makro analitičkom nivou. Iako svaka od njih pokušava da da odgovor na isto pitanje, koriste različite koncepte, pretpostavke kao i okvire izučavanja (Massey et al., 1993).

Teorija dualnog ili segmentiranog tržišta rada (Piore, 1979) bazira se na stanovištu da uzroci međunarodnih migracija leže u stalnoj potrebi za

radnom snagom iz inostranstva, što predstavlja sastavni deo ekonomske strukture u razvijenim zemljama. Prema modelu Majkla Pjorea, imigracija nije podstaknuta faktorima potiskivanja (*push* faktori) u zemljama porekla (niske zarade ili visoka nezaposlenost), već faktorima privlačenja (*pull* faktori) u zemljama destinacije (stalna i neizbežna potreba za stranim radnicima) (Massey et al., 1993). U ekonomski visoko razvijenim zemljama dolazi do tzv. udvajanja strukture na tržištu rada, i stvara se sa jedne strane sektor sa sigurnim i dobro plaćenim radnim mestima, kao i rukovodećim, odnosno u društvenom smislu visoko vrednovanim položajima, a sa druge strane sektor sa nesigurnim, loše plaćenim i nisko vrednovanim poslovima – u literaturi se ovi poslovi popularno nazivaju 3D – *dirty, dangerous and difficult* (prljavi, opasni i teški). Ovako koncipirana ekonomska struktura rezultira potrebom za novom radnom snagom, odnosno imigracijom, u slučaju kada domaća radna snaga ne želi da obavlja poslove sa niskom zaradom i niskim društvenim statusom, ili u okviru ponude radne snage nedostaju kadrovi sa potrebnim znanjima i veštinama da zadovolje potrebu za zanimanjima koja od zaposlenih zahtevaju visoko obrazovanje, stručnost, iskustvo ili posebne veštine. U oba slučaja, poslodavci više ne mogu da se oslanjaju na domaću ponudu radne snage već moraju da se okrenu ka novim izvorima radne snage, odnosno imigraciji. Treba istaći da bez obzira što je teoriji segmentiranog tržišta rada posvećeno dosta prostora u naučnoj literaturi i što ova teorija posebno analizira tematiku migracija visoko-obrazovanih struktura stanovništva, mali broj istraživanja je bio posvećen osvetljavanju samog problema imigracije, već se proučavanje imigracionih procesa uglavnom odnosilo na empirijsko dokazivanje primarnog i sekundarnog sektora delatnosti u okviru određenih nacionalnih privreda (Bagchi, 2001).

Teorija svetskog sistema se bazira na istorijsko-strukturalističkom pristupu, koji pretpostavlja da je ekonomska i politička moć nejednako raspoređena između razvijenih i nerazvijenih zemalja, da ljudi nemaju jednak pristup resursima, kao i da širenje kapitala dovodi do uvećavanja tih razlika. Umesto modernizacije i postepenog ekonomskog razvitka, nerazvijene zemlje bivaju uhvaćene u zamku svog nepovoljnog položaja u okviru globalne geopolitičke strukture (De Haas, 2008). Dominirajući kapitalistički način proizvodnje u ekonomski razvijenijim zemljama podspešuje razvitak, ali i nejednakosti u uslovima trgovine između razvijenih i nerazvijenih područja, čime se kontroliše protok roba i usluga, kao i proizvodnja sirovina. Urušavanje tradicionalnih ekonomskih odnosa i širenje ekonomskih interakcija u perifernim područjima, u manje razvijenim zemljama postepeno uslovljava menjanje do tada prevladavajućeg statičnog privrednog modela.

Razvitak međunarodnih migracija povezuje se sa strukturama svetskog tržišta, a naglašava se da interakcija između društava predstavlja važnu determinantu društvenih promena u okviru samih društava. Kako se navodi, dolazi do disrupcije i dislokacije, odnosno, emigracije kao neminovne posledice u procesu kapitalističkog razvitka, bilo da je u pitanju interna emigracija – iz sela u gradove, kao potrebom za pronalaženjem alternativnih načina zarade, ili međunarodna emigracija ka ekonomski razvijenijim područjima (Massey et al., 1998). Prema teorijama "zavisnosti", migracije ne predstavljaju samo štetnu pojavu za privrede nerazvijenih zemalja, već i jednu od determinanti nerazvijenosti – narušavaju stabilna društva ruralnog tipa, podrivaju njihovu ekonomiju i iskorenjuju njihovu populaciju (Frank, 1966).

Prema klasifikaciji teorije svetskih sistema Imanuela Valerstajna (Wallerstein, 1974), zemlje se razlikuju u stepenu zavisnosti, i dele se na kapitalističke države "centra", kao i "polu-periferne", "periferne" i izolovane zemlje u "spoljašnjoj" zoni, koje nisu (još uvek) uključene u kapitalistički sistem. U tom smislu, uključivanje "periferija" u kapitalističku ekonomiju povezano je sa uspostavljanjem i širenjem (migracionih) tokova u njima, što je u suprotnosti sa stavovima neoklasične teorije. Umesto da se kreću u suprotnim smerovima u odnosu na kapital, kao što predviđa neoklasična teorija, radna snaga prati tokove kapitala (De Haas, 2008).

Perspektiva svetskog sistema najčešće se fokusira na modele dislokacija izazvanih među poljoprivrednim stanovništvom, međutim, izdanak ove teorije koji naglašava ulogu globalnih gradova (Sassen, 1991), kao pogona kontrole i usmeravanja glavnih tokova svetskih investicija i razvitka savremenih tehnologija, značajno doprinosi boljem shvatanju procesa koji mogu uticati na migracije viših društveno-ekonomskih kategorija stanovništva. Prema teoriji globalnih gradova Saskije Sassen, ulaskom razvijenih zemalja centra u postindustrijsku ekonomsku fazu, njihovi privredni sistemi su postajali sve više uslužno orijentisani. Nemogućnost da te razvijene zemlje osposobe dovoljan broj radnika za poslove u uslužnom sektoru, stvorilo je potražnju za "visokostručnim radom" iz područja van društava "prvog svetskog reda". Nejednak stepen razvitka između emigracionih i imigracionih područja, rastuća internacionalizacija privreda svih ekonomski razvijenih zemalja, kao i velike promene u organizaciji njihovih privreda, predstavljaju glavne činioce kojima globalizacija svetske ekonomije doprinosi razvitku međunarodnih migracija kao globalnog procesa. Ekonomska globalizacija naročito zahteva značajnu razmenu visokoobrazovanih kadrova, a ekonomski razvitak globalnih gradova bio bi doveden u pitanje ukoliko bi se usporio ili prekinuo priliv nove obrazovane radne snage (Sassen, 1996). Ne postoji precizno i opšte prihvaćeno

određenje globalnih gradova, međutim, u prvom redu se misli na velike svetske gradove kao što su Los Anđeles, Njujork, Tokio, London, Pariz i Sidnej. Glavni kriterijumi za njihovo određivanje, iako nedovoljno empirijski objašnjeni, su: veličina grada, postojanje glavnog finansijskog središta, prisustvo uprava transnacionalnih korporacija, odnosno, međunarodnih organizacija, brz rast poslovnih usluga, važnost grada kao proizvodnog ili tranzitnog centra (Friedmann, 1986).

Iako je teorija svetskog sistema dobila određenu empirijsku podršku, njene pretpostavke nisu dovoljno sistematski testirane i analizirane. Istorijski strukturalisti su u najvećoj meri kritikovani zbog rigidnog stava da se na pojedince gleda kao na žrtve ili puke učesnike koji se pasivno prilagođavaju "makro-silama" i na taj način zanemaruju uticaj individualnog nivoa odlučivanja (De Haas, 2008). U poslednjih nekoliko decenija ovi stavovi su se pokazali kao neutemeljeni, s obzirom da je veliki broj država koje su ranije smatrane za nerazvijene, postigao nivo održivog razvoja uprkos (ili baš zahvaljujući) čvrstim vezama sa globalnim kapitalizmom (Sen, 1999).

Doprinos modela globalnih gradova je i u tome što daje bliži uvid u međunarodne migracije visokoobrazovanih struktura stanovništva, naročito kada se posmatra potražnja za lekarima-migrantima u SAD-u tokom 1960-ih i 1970-ih, kao i medicinskim osobljem u 1980-im i 1990-im. Takođe, može da pomogne boljem razumevanju velike potražnje za kompjuterskim inženjerima i stručnjacima koja je počela sredinom 1990-ih i dalje je u ekspanziji, kao i pravnih mera koje su donete da bi se takvi imigracioni procesi među pripadnicima ovih visokostručnih zanimanja ubrzali (odnosno – u slučaju lekara, sveli na što manju meru) (Bagchi, 2001).

Od sistemskog ka transnacionalnom

Razlozi koji dovode do pokretanja međunarodnih migracija mogu biti značajno drugačiji od onih koji dovode do njihovog ustaljivanja u vremenu i prostoru. Iako razlike u visini primanja, rizici, mogućnosti zapošljavanja, širenje tržišta mogu da utiču na nastavak prostornog kretanja stanovništva, novi uslovi koji nastaju tokom migracija počinju da deluju kao nezavisni činioci: razvitak migrantskih mreža, institucionalna podrška razvitku transnacionalnih delatnosti, kao i menjanje društvenog konteksta rada u zemljama prijema. Navedene promene dovode do veće verovatnoće za nastavkom i proširivanjem migracionih kretanja, odnosno, procesa kumulativne kauzalnosti.

Mesijev *model kumulativne kauzalnosti* (Massey et al., 1993), preuzet od Ganara Mirdala (Myrdal, 1957), iako proistekao iz perspektive svetskog sistema, nudi objašnjenja na koji način proces potražnje za imigrantskim radom može da dovede do nastanka novog nezavisnog kruga migracionih kretanja. Kauzalnost je kumulativna jer svaki pojedinačni čin migracije dovodi do menjanja društvenog konteksta na osnovu kojeg se donose nove odluke o migriranju. Dislokacija izazvana širenjem kapitalističkog načina proizvodnje u poljoprivredi i menjanjem tradicionalnih oblika raspodele dohotka, gde su socijalne razlike u ruralnim sredinama bile relativno male, dovodi do odluke da se pojedini pripadnici odluče da migriraju u inostranstvo. Ti prvi migranti obezbeđuju informacije, kao i socijalnu i ekonomsku podršku porodici, prijateljima i drugim članovima svoje zajednice u zemlji porekla, što može da dovede do daljih migracionih tokova ka inostranstvu. Na taj način se migracioni krug ubrzava i može da dobije odlike nezavisnog delovanja u slučaju kada društvene mreže koje formiraju članovi određene zajednice prerastu u migrantske mreže, tako što obezbeđuju informacije i bolje mogućnosti potrebne za održavanje sistema kretanja između centralnih i perifernih područja, odnosno zemalja. Ovaj model tako nudi prvo detaljnije objašnjenje moguće uloge migrantskih društvenih mreža u imigracionom procesu. Smatra se da su u početku migracije te koje stvaraju mreže, a zatim mreže podstiču migracije koje su ih stvorile. Stoga, kakvi god bili socijalni, politički ili ekonomski faktori na makro nivou koji su inicijalno usloveli migracije, kao i faktori odbijanja ili privlačenja koji se odnose na individualni nivo odlučivanja, migracioni proces tokom vremena se sve više udaljava, a na kraju može da postane i nezavisan od prvobitnih razloga koji su i doveli do njegovog stvaranja (Massey, 1987; 1988).

Dinamička perspektiva proučavanja međunarodnih migracija naročito je bitna kod proučavanja migracija visokoobrazovanih struktura stanovništva i studenata. Kada se posmatraju migraciona kretanja u svetu prema nivou obrazovanja, uočava se da strukture sa višim profesionalnim kvalifikacijama teže sve većoj i češćoj prostornoj mobilnosti nego oni manje obrazovani (D'Costa, 2008). Obrazovane strukture stanovništva u uslovima sve izraženijih globalnih tendencija protoka kapitala, roba, usluga, ali i ideja, kulturnih dobara i ljudi, predstavljaju glavne nosioce znanja i transfera tehnologija, tako da i njihovi motivi za mobilnošću i migriranjem, kao i putevi donošenja odluke o migraciji, mogu da budu bitno drugačiji u odnosu na ostale strukture stanovništva. Regionalna preraspodela ljudskog kapitala je takođe jedan od društveno-ekonomskih faktora na koji mogu značajno da deluju migracije u kumulativnom vidu. S obzirom da se migracijama, barem u njihovoj inicijalnoj fazi, obično pokreću obrazovane, stručne, produktivne

i ambiciozne strukture stanovništva – studenti na osnovnim i posle-diplomskim studijama, postepeno dolazi do sve većeg trošenja i smanjivanja ljudskog kapitala u zemljama porekla, odnosno njihove akumulacije u zemljama destinacije. Na taj način dolazi do pada produktivnosti i konkurentnosti privreda u područjima slanja, odnosno rasta i ubrzavanja razvijenosti u područjima prijema (Greenwood, 1985; 1987), što dovodi do uvećavanja potrebe za daljim migracijama iz perifernih u centralna područja.

Stoga, veoma je važan zaključak Meri Kric (Mary Kritz) i Hane Zlotnik (Hania Zlotnik) da se u analizi savremenih međunarodnih migracija nameće potreba za sistemskim pristupom, odnosno dinamičkom perspektivom proučavanja – i to od prepoznavanja do detaljnog uvida u promenljive trendove i vidove savremenih migracionih kretanja u svetu. Razmatranje uzroka ili posledica međunarodnih migracija, bilo iz perspektive zemalja porekla ili prijema, često ne uspeva da objasni dinamiku povezanu sa razvitkom migracionih kretanja kao procesa. Migracije treba da se izučavaju od njenih začetaka, kroz promenu u strukturi i obimu tokom vremena, uzimajući u obzir povratne migracije i slanje deviznih doznaka u zemlju porekla, kao i opšte stanje društva u zemljama porekla i destinacije koje umnogome oblikuje migraciona kretanja (Kritz, Zlotnik, 1992).

Osnivač *teorije migracionih sistema*, Akin Mabogunje (Mabogunje, 1970), koji je proučavao migracije selo-grad u Africi, definisao je migracioni sistem kao skup mesta povezanih tokovima ljudi, dobara, usluga i informacija, koji omogućava dalju razmenu, uključujući i migracije. Ovaj autor se fokusirao na ulogu tokova informacija i povratnih mehanizama u oblikovanju migracionih sistema. Pridavao je veliku važnost povratnim mehanizmima, preko kojih se informacije o ranijim migrantima prenose, tj. vraćaju ka mestu (zemlji) porekla. Povoljne informacije bi podspešivale dalje migracije i vodile ka skoro organizovanim migracionim tokovima iz određenih sela (zemalja porekla) u određene gradove (zemlje destinacije). Stanje sistema posmatrano u određenoj vremenskoj tački ne mora da bude značajno određeno početnim stanjem procesa, ili parametrima sistema, jer su otvoreni sistemi u osnovi nezavisni od inicijalnih uslova nastanka.

Model migracionih sistema Džejmisa Foseta (Fawcett, 1989; Fawcett, Arnold, 1987) u izvesnoj meri razvija Mesijev model kumulativne kauzalnosti, tako što predviđa da migraciona kretanja postaju samoodrživa kada se razviju glavne komponente koje održavaju migracione struje između određenih područja slanja i primitka. Te struje razvijaju intenzivne migracione tokove u političkom smislu (na primer kroz bilateralne trgovinske ugovore), socijalnom (na primer kroz razvitak paralelnih obrazovnih institucija u centralnim i perifernim područjima, tj. državama),

kao i ekonomskom smislu (na primer kroz razmenu određenih dobara i usluga). Proučavanje migracija u okviru migracionih sistema ima niz prednosti u odnosu na statičku perspektivu posmatranja (Fawcett, 1989): pažnja u istraživanju se usmerava na oba kraja migracionog toka, sa potrebom da se objasni stabilnost i mobilnost na obe lokacije; proučava se jedan tok u kontekstu drugih tokova, ili jedna destinacija u odnosu na alternativne destinacije; podvlače se različiti tipovi veza između mesta, uključujući i tok informacija, roba, usluga, ideja, kao i ljudi; predviđa se poređenje mesta i lokacija, i na taj način se pažnja usmerava ka različitosti i neuravnoteženosti, koje predstavljaju osnovni izvor energije u sistemu; fokusira se na međuzavisnost delova sistema, gde jedan deo reaguje na promene u ostalim; podstiče izučavanje migracija kao dinamičkog procesa, odnosno sleda događaja u određenom vremenskom periodu.

Međunarodni migracioni sistem se sastoji od dve grupe zemalja: zemalja prijema, odnosno zemalja centra, koje su sa određenim brojem zemalja porekla, odnosno zemalja periferije, povezane kroz relativno obimne migracione tokove – jednosmerne ili dvosmerne (Fawcett, Arnold, 1987). Zemlje u migracionom sistemu nisu povezane samo preko migracionih tokova stanovništva, već i preko drugih tipova veza koje su Kric i Zlotnik definisale kao istorijske, kulturne, kolonijalne i tehnološke veze. S obzirom da se migracioni sistem nalazi u okviru određenog društvenog konteksta, ove autorke razlikuju socijalni, politički, demografski i ekonomski kontekst (Kritz, Zlotnik, 1992). Takođe, međunarodni migracioni sistem ima prostornu i vremensku dimenziju. Određene zemlje u okviru jednog sistema obrazuju prostornu dimenziju. Međutim, zemlje koje se nalaze u okviru istog sistema ne moraju i u geografskom smislu biti blizu jedna druge, jer istorijske i tehnološke veze igraju barem isto toliko važnu ulogu kao i geografska udaljenost. Takođe, zemlje mogu u isto vreme da budu uključene u više migracionih sistema (Massey et al., 1993). Promene u kontekstu migracionog sistema i menjanje veza između zemalja stvara vremensku dimenziju migracionog sistema. Smatra se da ona ima ključnu ulogu u dinamici migracionih kretanja. Kada se posmatra uticaj spoljnih faktora, treba istaći da promene u kontekstu migracionog sistema i promene u vezama između zemalja mogu takođe da budu izazvane samim migracionim kretanjima. Veliki udeo migranata u okviru ukupne populacije jedne države može da dovede do bitnijeg uticaja na socijalne, političke, demografske i ekonomske kontekste i veze između država. Pokušaj objašnjavanja toka međunarodnih migracija kroz vreme učinjen je kroz *teoriju mreža* i *teoriju institucija*. Prema pristupu svetskih sistema, ove dve teorije predstavljaju primer kako kontekst međunarodnog migracionog sistema ili veze u

međunarodnom migracionom sistemu mogu da se menjaju usled samih promena međunarodnih migracionih tokova (Jennissen, 2007).

U poslednjih dvadesetak godina u analizi međunarodnih migracija sve više se koristi perspektiva društvenih mreža (Predojević-Despić, 2009). To ne predstavlja iznenađenje, jer dugoročno gledano, mreže obezbeđuju puteve, tj. kanale samih migracionih procesa (Vertovec, 2002). Društvene mreže predstavljaju "setove interpersonalnih veza koje povezuju migrante, ranije migrante i nemigrantsko stanovništvo u područjima porekla i destinacije, preko odnosa srodstva, prijateljstva ili pripadnosti određenoj sredini" (Massey et al., 1993). One posreduju kada se određuje "cena" migracije i nude strategiju za povećavanje prihoda porodice, odnosno domaćinstva. Pojedinaac stiče korist kroz veću izvesnost dobijanja dobro plaćenog posla, a članovi porodice očekuju korist kroz slanje deviznih doznaka koje će njihovi članovi u inostranstvu slati kući (Massey, 1990). Drugim rečima, mreže koje pojedinci stvaraju između zemalja porekla i destinacije deluju u strukturisanim sredinama kako bi smanjile finansijsku i psihološku cenu migracija, i to tako što povećavaju nivo informisanosti i verovatnoću dobiti.

Visokoobrazovano i stručno stanovništvo među sobom formira širok spektar različitih oblika povezanosti, odnosno društvenih mreža, ne samo među prijateljima i rođacima, već i profesionalnih i stručnih (Meyer, 2001), koje mogu da dobiju funkciju migrantskih mreža, odnosno mehanizama koji mogu da pomognu ne samo pri donošenju odluke o migriranju, nego i u različitim fazama migracionog procesa – pronalaženju posla, privikavanju novoj sredini, radnom i stručnom okruženju ili odluci o daljem migriranju. Snaga takvih veza, poznatih kao "slabe veze", koja proističe iz međusobnog presecanja i dodirivanja različitih društvenih mreža, utiče da se lokalni klasteri integrišu u šire društvene sisteme (Granovetter, 1973). U proučavanju faktora koji utiču na migracione mreže smatra se bitnim paralelno proučavanje prostorne i vremenske dimenzije, jer se na taj način detaljnije objašnjava struktura mreža. Naglasak na komunikaciji, deviznim doznakama i društveno-ekonomskom statusu ranijih migranata omogućava detaljniji uvid u resurse i način funkcionisanja mreža (Fawcett, 1989). Stoga, značaj povezanosti, odnosno ljudskog posredovanja u migracionom procesu veoma je veliki. Na taj način se na migracije manje gleda kao na proizvod odnosa između ponude i potražnje na tržištu radne snage, a više kao na izraz globalne dinamike nastale ljudskom interakcijom. Informišući pojedince o ideji i mogućnostima za migriranje, mreže ih i "čine migrantima". Stoga, mreže nisu samo instrument, već predstavljaju sastavni deo i determinantu migracionog procesa (Meyer, 2001).

U skladu sa rastućim trendovima međunarodnih migracija i mobilnosti i značaju društvenog povezivanja u imigracionom procesu, sve značajniju ulogu dobijaju određene vrste privatnih institucija i humanitarnih organizacija koje su nastale kao odgovor na neravnotežu koja postoji između velikog broja ljudi koji traže useljeničku vizu ili privremenu dozvolu za rad i restriktivnih imigracionih zakona ekonomski razvijenih zemalja. Ovakva situacija ostavlja prostora različitim preduzetničkim i drugim profitnim privatnim organizacijama da pružaju usluge mogućim/budućim imigrantima, koje su često ilegalne, što dovodi do širenja crnog tržišta u oblasti migracija. Druga vrsta institucija su dobrovoljne humanitarne organizacije koje imigrantima pružaju privremeni smeštaj, pravne i druge savete, odnosno daju određeni osećaj sigurnosti u potpuno novoj sredini. Ove institucije se zalažu za poboljšanje prava migranata, i legalnih i nedokumentovanih. Sve brži rast značajnosti uloge institucija u imigracionom procesu, bilo da se radi o organizacijama koje pružaju legalne ili ilegalne usluge i pomoć, vremenom formira još jedan oblik socijalnog kapitala (Mesić, 2002), odnosno društvene infrastrukture, na koju se migranti mogu osloniti, a koja, samim svojim postojanjem podstiče dalje migracije. Smatra se da se na taj način međunarodni migracioni tokovi sve više institucionalizuju i postaju nezavisni od faktora koji su ih u početku pokrenuli. Takođe, vlade zemalja destinacije (ali i porekla) imaju sve više problema da kontrolišu na takav način institucionalizovane migracione tokove (Massey et al., 1993).

Uporedo sa razvitkom novih tržišta, regionalnih privreda i tehnoloških centara, poslednju deceniju XX veka obeležio je i tzv. "transnacionalni zaokret" u proučavanju migracija, odnosno značajno razvijanje naučnih pristupa migracijama koji naglašavaju odnose koje migranti održavaju sa svojim porodicama, zajednicama, kulturama koje se nalaze izvan granica države u koju su se odselili (Predojević-Despić, 2009). Promene u perspektivi proučavanja imigracije i integracije migranata u društva zemalja destinacije opisane su slikovito na sledeći način: dok su se neslaganja oko okvira proučavanja (i)migrantskog iskustva ranije uglavnom kretala u okviru dominantnih bipolarnih modela prostora i lokalizovanih identiteta, danas se šire fokusiraju na odnosu između tih modela i alternativnih slika transnacionalnog društvenog prostora i multilokalnih veza (Rouse, 1995).

Transnacionalizam se definiše kao "proces kojim transmigranti kroz svoje dnevne aktivnosti obrazuju, oblikuju i održavaju raznolike socijalne, ekonomske i političke odnose, koji spajaju društva iz kojih su potekli i ona u kojima su nastanjeni, i kroz koja stvaraju transnacionalno društveno polje koje prelazi nacionalne granice" (Basch et al., 1994:6). S obzirom da je nastanak transnacionalnih zajednica povezan sa logikom samog kapitalizma, i da je glavni pokretač njihovog razvitka upravo dinamika globalizacije, kao

i da su mogućnosti za širenje njihovih aktivnosti veoma velike i raznolike (Portes, 1996), moraju se uneti i određene izmene u proučavanje do skoro jasno definisanih dihotomnih podela na društva "porekla" i društva "destinacije", odnosno kategorija "stalnih", "privremenih" i "povratnih" migracija (De Haas, 2005). Transnacionalizam ne predstavlja novi teorijski pristup, već treba da bude nastavak i pokušaj spajanja i nadogradnje dosadašnjih pristupa (Vertovec, 2001) i smatra se da je to novi analitički optički instrument koji omogućava uvid u rastući intenzitet i obim cirkularnih kretanja ljudi, roba, informacija i simbola iniciranih međunarodnim radnim migracijama (Çaglar, 2001). Transnacionalne veze utiču na migrante i tako što se kroz njihove aktivnosti formira, razvija i prenosi kolektivni identitet, što može da ima velikog značaja i na formiranje kulturnog identiteta druge generacije migranata (Vertovec, 2001). Na taj način transnacionalne veze mogu postati i transgeneracijske (De Haas, 2008), čime se podvlači i uloga dijaspore kao važnog činioca u okviru savremenih migracionih tokova. Takođe, transnacionalizam može da dovede do novih vidova povratnih i cirkularnih migracija. Pogrešno je smatrati da ukoliko migrant održava bliske odnose sa svojom zemljom porekla to znači da nije spreman da se u potpunosti integriše u društvo zemlje u koju je migrirao, i obrnuto, da utemeljenost u društvu zemlje prijema podrazumeva izostanak privrženosti zemlji iz koje je migrant potekao. Često su baš uspešni i dobro "integrisani" migranti ti koji teže ulaganju znanja i kapitala u svoje zemlje porekla (De Haas, 2005). S obzirom da migranti često održavaju raznolike dugoročne veze sa zemljama iz kojih potiču, kao i da integracija u novu sredinu ne samo da ne isključuje, već može da podstiče transnacionalne aktivnosti, transnacionalizam dovodi u sumnju pretpostavku strukturalističke migracione teorije da iseljavanje migranata iz zemlje porekla automatski predstavlja i njen gubitak, bilo da se radi o odlivu mozgova ili radne snage uopšte (De Haas, 2008).

Između determinanti i implikacija

Jedan od najvažnijih ciljeva bližeg upoznavanja i razumevanja pretpostavki različitih teorija migracija je pronalaženje optimalnog političkog odgovora na sve brojnije izazove i sve manju mogućnost kontrole migracionih tokova i na nacionalnom i internacionalnom nivou. Daglas Mesi je još početkom 1990-ih godina isticao da političke odluke u sferi međunarodnih migracija spadaju među najvažnije postavljene zadatke i izazove poslednje decenije 20. i prve decenije 21. veka (Massey et al., 1993).

Analizirajući neuspeh rigoroznih mera imigracione politike Sjedinjenih Američkih Država (Predojević-Despić, 2010) u rešavanju problema

nedokumentovanih imigracionih tokova u dužem vremenskom periodu, Mesi navodi da suština problema leži u pogrešnom razumevanju uzroka imigracije i motiva migranata. Loše upravljanje migracijama ne samo što je dovelo do nemogućnosti uspešne kontrole i regulisanja imigracionih tokova, već i rezultat sprovedenih mera nije u skladu sa nacionalnim interesima, i direktno je suprotstavljen u početku definisanim ciljevima imigracione politike. Ovaj autor je formulisao osnovne zablude o imigraciji i naglasio da uspešne mere imigracione politike moraju da prevaziđu pogrešna shvatanja o glavnim imigracionim mehanizmima, kao i da se na migracije ne sme gledati kao na određeno patološko stanje koje treba suzbiti političkim merama (Massey, 2005).

Nedostatak ekonomskog razvitka u zemljama porekla migranata predstavlja uzrok migracija. Duboko uvreženo mišljenje, naročito u SAD-u, da imigracija predstavlja strategiju bega od siromaštva i materijalne oskudice u zemljama porekla, nije realno utemeljeno, kako u prošlosti, tako i danas. Uopšteno govoreći, stanovništvo se ne odlučuje na migracije usled izostanka ekonomskog razvitka u zemlji u kojoj živi, već će sa počecima ekonomskog rasta doći i do razvitka emigracionih procesa. Postoji značajno empirijsko slaganje ili čak podudarnost između začetka industrijalizacije i začetaka međunarodnih migracija. Mali broj migranata danas u svetu potiče iz ekonomski najsiromašnijih zemalja, dok su među najbrojnijima migranti iz zemalja koje su u intenzivnom procesu ekonomskog razvitka ili ekonomski relativno bogatih zemalja Azije i Latinske Amerike. Stoga, inicijacija ekonomskog razvitka kroz tržišne mehanizme može da dovede do masovnih migracija, a ne njen izostanak.

Veliki prirodni priraštaj u zemljama porekla predstavlja uzrok migracija. Prema ovom pogrešnom stanovištu, demografski razvitak stvara višak stanovništva, koji primorava određene kategorije stanovništva da zaposlenje potraže na međunarodnom tržištu rada. Relativno visoke stope fertiliteta imale su određenog uticaja na emigraciju u prvim decenijama 20. veka, međutim, i tada se uticaj prirodnog kretanja stanovništva ogledao kroz interakciju sa ekonomskim razvitkom. Rast stanovništva određuje veličinu migracionih kretanja kada se dogodi u vreme ekonomskog rasta, ali u nedostatku razvoja tržišta visok prirodni priraštaj dovodi do osiromašenja stanovništva. Danas se visok prirodni priraštaj ne svrstava u značajne migracione faktore, jer su stope fertiliteta bitno smanjene u najvećem broju zemalja sveta. Takođe, poređenja su pokazala da u današnjim migracionim tokovima područja sa visokim fertilitetom učestvuju sa malim brojem migranata, tako da ne postoji udruženi uticaj prirodnog priraštaja stanovništva i emigracije (Zlotnik, 2004).

Migranti se sele uglavnom usled razlika u visini zarada. Jedna od najrasprostranjenijih zabluda o međunarodnim migracijama je da u njihovoj osnovi stoji razlika u visini zarada između određenih geografskih područja. Prema stanovištu jednog od najpoznatijih pristupa međunarodnim migracijama – teoriji neoklasične ekonomije, smatra se da ljudi migriraju iz područja sa niskim zaradama ka onima sa visokim zaradama sa ciljem da uvećavaju svoje prihode tokom života. Međutim, iako brojna istraživanja pokazuju da međunarodne migracije širom sveta pokazuju blagu korelaciju sa visinom razlika u zaradama, postojanje razlika u zaradama nije ni nužan ni dovoljan razlog da do njih dođe. Često se događa da se migracije odvijaju i u odsustvu razlika u zaradama, određeni migracioni tokovi mogu da se prekinu iako razlike u zaradama nisu promenjene, a migranti se odlučuju na povratak u zemlju porekla i kad u inostranstvu mogu da ostvare veće prihode.

Migranti su privučeni povoljnim socijalnim olakšicama i pomoći. Smatra se da imigranti, a naročito oni sa nerešenim pravnim statusom u SAD-u, koriste javne usluge u mnogo većoj meri nego što učestvuju u plaćanju poreza, i na taj način opterećuju poreske obveznike. Međutim, mnoga istraživanja su pokazala da se stanovništvo koje je rođeno van SAD-a, u odnosu na domicilno stanovništvo, znatno ređe odlučuje na korišćenje javnih usluga, dok izbeglice predstavljaju grupu koja najviše koristi ove usluge. Kada se posmatraju nelegalni imigranti, vidi se da oni u odnosu na legalne imigrantske grupe imaju daleko niže stope korišćenja javnih usluga, dok većina učestvuje u plaćanju poreza državi. Takođe, sumirajući rezultate različitih istraživanja o uticaju očekivanih mera socijalne pomoći na verovatnoću nedokumentovanih migracija, Karnegijeva zadužbina za međunarodni mir zaključuje da nema valjanih dokaza da potencijalni imigranti žele da se usele u SAD zbog njenih programa javne pomoći.

Većina imigranata ima nameru da se trajno nastani u državi u koju se doselila. Potreba za radom migranata, naročito u sferi najmanje plaćenih poslova, često je povezana sa bojazni da će se ti migranti i trajno naseliti u zemljama u kojima rade. Sa jedne strane, teorija neoklasične ekonomije pretpostavlja da ukoliko postoji potreba za stalnim uvećavanjem prihoda tokom života, migracije će imati stalni karakter, dok se povratne migracije mogu predvideti samo ukoliko dođe do približavanja visine zarada između regiona slanja i primitka. Međutim, rezultati brojnih istraživanja sprovedenih među meksičkim migrantima, pokazuju da su, suprotno očekivanjima, migracioni tokovi između Meksika i SAD-a oduvek imali cirkularni ili povratni karakter i da meksički migranti nisu imali nameru da se trajno usele u SAD. Ne samo da je neto imigracioni saldo između Meksika i SAD-a iznosio svega oko 5 miliona lica između 1965. i 1985. godine (Massey,

Singer, 1995), nego je i velika većina Meksikanaca (82%) slala kući devizne doznake (Durand et al., 1996). Verovatnoća da će se meksički radnici u SAD-u vratiti kući za pet godina iznosi čak 70% (Massey, 2005), skoro 70% anketiranih meksičkih migranata je navelo da je u SAD putovalo svega jednom ili dva puta, dok dve trećine svih boravaka anketiranih Meksikanaca u SAD-u nije trajao duže od godinu dana (Durand, Massey, 2004).

* * *

Važnost razvitka teorijskih pristupa treba da pomogne boljem razumevanju kompleksnih procesa međunarodnih migracija u smislu definisanja mehanizama koji funkcionišu na različitim nivoima analize. Prikazani pregled najvažnijih teorija međunarodnih migracija pokazuje da nijedno teorijsko stanovište ne može da dâ potpun odgovor na uzročno-posledične odnose ukupnih međunarodnih migracionih kretanja, već se fokusiraju na objašnjenje pojedinih migracionih tokova. Ponekad, iako retko, može se dogoditi da se određeni teorijski pristupi međusobno isključuju (Massey et al., 1993), međutim, u većini slučajeva oni se dopunjavaju, jer se bave različitim aspektima i pojedinim fazama složenog i dinamičnog procesa (Mesić, 2002). Papademetriu i Martin (1991) navode primer da pojedinac u početnim fazama donošenja odluke o migriranju može da se oslanja na opcije moguće koristi i troškova od potencijalne migracije, domaćinstva mogu razmatrati mogućnosti uvećavanja prihoda kroz emigraciju nekih članova domaćinstva, dok je društveno-ekonomski kontekst u okviru ovih odluka uslovljen strukturalnim silama koje funkcionišu i na nacionalnom i internacionalnom nivou. Stoga, Mesi (1993) zaključuje da pri teorijskom razmatranju migracija treba da se pode od pozicije koja bi omogućila funkcionisanje kauzalnih odnosa relevantnih za migraciona kretanja istovremeno na nekoliko nivoa. Ovaj autor ne smatra prihvatljivim određena stanovišta atomističkih teorija koje prenebregavaju važnost strukturalnih ograničenja na individualne migracione odluke, kao i strukturalističkih pristupa koji zapostavljaju ulogu pojedinaca i porodica u migracionom procesu.

Pre više od jedne decenije je istaknuto (Massey et al., 1998:3) da se klasični pristup proučavanju migracija nalazi u krizi, suočen sa izazovima novih ideja, koncepata i hipoteza, a da se teorijski koncepti koji služe kao okvir za analizu i objašnjenje međunarodnih migracija prvenstveno odnose na period industrijalizacije i odražavaju tadašnje ekonomske odnose, društvene institucije, tehnologiju, demografsku i političku situaciju... kao i da je došlo vreme da se preispitaju dosadašnje teorije međunarodnih migracija i usaglase se sa novim društvenim prilikama, postindustrijskim svetom i globalnim procesima transformacije u kojima migracije imaju važnu ulogu.

Značajne prepreke za dalji teorijski napredak u oblasti migracija predstavlja i to što se u proučavanju ove veoma multidisciplinarne oblasti i u teorijskom i u metodološkom smislu ne pridaje dovoljan značaj "dijalogu" između različitih naučnih oblasti proučavanja, odnosno postoji nedovoljna usaglašenost i izolovanost u proučavanju migracija u okviru određenih naučnih disciplina, kao i slaba povezanost pojedinačnih aspekata proučavanja migracija (Brettell, Hollifield, 2008; Massey et al., 1998; Castles, 1993). Takav način istraživanja ne samo da ne doprinosi građenju zajedničkih koncepata i pitanja, već u celini gledano ne doprinosi ni akumulaciji znanja o ovom društvenom fenomenu. Pored toga, veoma negativno se odražava u pokušajima premošćavanja jaza između eksperata i struktura koje "donose odluke", jer "čak i kada se oko nečeg važnog slože, eksperti ne uspeavaju na valjan način to da prenesu onima koji to nisu" (Castles, 2008).

Veliki nedostatak dosadašnjih proučavanja migracionih kretanja predstavlja i tendencija da su se uzroci migracionih kretanja i njihov uticaj na širi društveni kontekst uglavnom odvojeno pručavali. U naučnim debatama se čak težilo da se odvoje uzroci (determinante) i posledice (implikacije) migracija od opšteg procesa društvenog razvitka (De Haas, 2008). To predstavlja jedan od ključnih problema, jer se na migracije ne sme gledati kao na pojavu koja je različita i odvojena od širih društvenih veza i procesa. Razvitak i migracije se smatraju za dva dela istog procesa, nalaze se u stalnoj interakciji, te se na takav način moraju i posmatrati (Castles, 2008).

Gotovo da je postignut konsenzus u naučnim krugovima da je produbljivanje i bolje teorijsko razumevanje migracija, kao sastavnog dela šireg društvenog procesa razvitka, moguće jedino ukoliko se uzroci i posledice migracija pokušaju sagledati kroz jedinstvenu i sveobuhvatnu teorijsku perspektivu. Međutim, teorijski okvir koji bi generalno bio prihvaćen još uvek se čini kao nedostižan, uprkos značajnom razvitku naučnih istraživanja iz različitih društvenih oblasti o međunarodnoj mobilnosti i radnim migracijama stanovništva (Castles, 2008).

Literatura

- BAGCHI, A. (2001). *Making Connections – A Study of Networking among Immigrant Professionals* (New York: LFB Scholarly).
- BASCH, L. G., N. GLICK-SCHILLER, C. SZANTON-BLANC (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States* (Langhorne, PA: Gordon and Breach).

- BAUER, T., K. ZIMMERMANN (1998). Causes of International Migration: A Survey, in: Gorter, P., P. Nijkamp, J. Poot (eds.) *Crossing Borders: Regional and Urban Perspectives on International Migration* (Aldershot: Ashgate).
- BRETTELL, C. B., J. F. HOLLIFIELD (2008). *Migration Theory. Talking across Disciplines* (London: Routledge).
- CASTELS, S., M. J. MILLER, (1993). *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World* (New York: The Guilford Press).
- CASTLES, S. (2008). "Development and Migration, Migration and Development: What comes first?", Social Science Research Council Conference Migration and Development: *Future Directions for Research and Policy*, 28.02-01.03, New York City.
- ÇAGLAR, A. (2001). "Constraining Metaphors and the Transnationalisation of Spaces in Berlin", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4).
- D’COSTA, A. P. (2008). "International Mobility of Technical Talent: Trends and Development Implications", in: Solimano, A. (ed.) *The International Mobility of Talent. Types, Causes and Development Impact* (Oxford: Oxford University Press).
- De HAAS, H. (2005). International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts, *Third World Quarterly*, 26 (1269-1284).
- De HAAS, H. (2008). "Migration and Development. A Theoretical Perspective", Working paper 9 (Oxford: IMI).
- DURAND, J. et al. (1996). "International Migration and Development in Mexican Sending Communities", *Demography*, 33 (249-264)
- DURAND, J., D. S. MASSEY (2004). *Crossing the Border: Research from the Mexican Migration Project* (New York: Russell Sage).
- FAWCETT, J. T. (1989). "Networks, Linkages and Migration Systems", *International Migration Review*, 23 (3).
- FAWCETT, J. T., F. ARNOLD (1987). "Explaining Diversity: Asian and Pacific Immigration System", in: Fawcett, J.T., B. Carino (eds.) *Pacific Bridges: The New Immigration from Asian and Pacific Islands* (New York: Center for Migration Studies).
- FRANK, A. G. (1966). "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, September.
- FRIEDMANN, J. (1986). "The World City Hypothesis", *Development and Change*, 17 (69-83).
- GLICK SCHILLER, N. (2000). "Building a Transnational Perspective on Migration", *The Conference on Transnational Migration: Comparative Theory and Research Perspectives*, ESRC Transnational Communities Programme, June, Oxford.
- GOLUB, B. (2004). *Hrvatski znanstvenici u svijetu: socijalni korijeni u prostoru i vremenu* (Zagreb: Institut za društvena istraživanja).
- GRANOVETTER, M. S. (1973). "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, 78 (6).
- GREENWOOD, M. J. (1985). "Human Migration: Theory, Models, and Empirical Evidence", *Journal of Regional Science*, 25 (521-544).

- GREENWOOD, M. J., L. HUNT, J. M. McDOWELL (1987). "Migration and Employment Change: Empirical Evidence on the Spatial and Temporal Dimensions of the Linkage", *Journal of Regional Science*, 26 (223-234).
- HARRIS, J. R., M. P. TODARO (1970). "Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis", *American Economic Review*, 60 (126-142).
- JENNISSSEN, R. (2007). "Causality Chains in the International Migration System Approach", *Population Research and Policy Review*, 26.
- KRITZ, M. M., H. ZLOTNIK (1992). "Global Interactions: Migration Systems, Processes and Policies", in: Kritz, M. M. (ed.) *International Migration Systems. A global Approach* (Oxford: Clarendon Press).
- LEE, E.S. (1966). "A Theory of Migration", *Demography*, 3 (47-57).
- LUCAS, R., O. STARK (1985). "Motivations to Remit: Evidence from Botswana", *Journal of Political Economy*, 93.
- MABOGUJE, A. L. (1970). "Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration", *Geographical Analysis* 2 (1-18).
- MASSEY, D. S., F. G. ESPANA. (1987). "The Social Process of International Migration", *Science*, 237.
- MASSEY, D. S. (1988). "Economic Development and International Migration in Comparative Perspective", *Population and Development Review*, 14.
- MASSEY, D. S. et al. (1993). "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, 19 (3).
- MASSEY, D. S., E.A. PARRADO (1994). "Migradollars: The Remittances and Savings of Mexican Migrants to the US", *Population Research and Policy Review*, 13 (3-30).
- MASSEY, D. S., SINGER. A. (1995). "New Estimates of Undocumented Mexican Migration and the Probability of Apprehension", *Demography*, 32 (202-213).
- MASSEY, D. S. et al. (1998). *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium* (Oxford: Clarendon Press).
- MESIĆ, M. (2002). *Međunarodne migracije: tokovi i teorije* (Zagreb: Societas – Zavod za sociologiju).
- MEYER, J. (2001). "Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora", *International Migration*, 39 (5).
- MYRDAL, G. (1957). *Rich Lands and Poor* (New York: Harper and Row).
- OTEIZA, E. (1968). "A Differential Pull-push Approach", in: Adams, W. (ed.) *The Brain Drain* (New York, London: Macmillan).
- PAPADEMETRIOU, D. G., P.L. Martin (1991). *The Unsettled Relationship: Labor Migration and Economic Development* (Westport: Greenwood Press).
- PIORE, M. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies* (Cambridge: Cambridge University Press).
- PORTES, A. (1996). "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities", in: Smith, W. P., Korczenwicz, R.P. *Latin America in the World Economy* (Westport, CN:Greenwood Press).
- PORTES, A. (1997). "Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities", *International Migration Review*, 31 (4).

- PREDOJEVIĆ-DESPIĆ, J. (2009). "Migrantske mreže: nezaobilazna perspektiva u proučavanju savremenih međunarodnih migracija", *Sociološki pregled*, 43 (2).
- PREDOJEVIĆ-DESPIĆ, J. (2010). "Imigracioni zakoni i razvitak useljeničkih strategija – primer Sjedinjenih Američkih Država", *Strani pravni život*, 1 (217-232).
- ROUSE, R. (1995). "Questions of Identity: Personhood and Collectivity in Transnational Migration to the United States", *Critique of Anthropology*, 15 (4).
- SASSEN, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo* (Cambridge, MA: Cambridge University Press).
- SEN, A. (1999). *Development as Freedom* (New York: Anchor Books).
- SASSEN, S. (1996). "Immigration in Global Cities", *The International Symposium on Immigration and World Cities* (New York: American Planning Association), p. 3-9.
- SKELDON, R. (1997). *Migration and Development: A Global Perspective* (Essex: Longman).
- STARK, O. (1991). *The Migration of Labor* (Cambridge and Oxford: Blackwell).
- TODARO, M. P. (1969). "A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less-developed Countries". *American Economic Review*, 59 (138-148).
- TODARO, M. P., L. MARUSZKO (1987). "Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework", *Population and Development Review*, 13 (101-114).
- VERTOVEC, S. (2001). "Transnationalism and Identity". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4).
- VERTOVEC, S. (2002). "Transnational Networks and Skilled Labour Migration", *The Ladenburger Diskurs 'Migration' Conference*, G. Daimler und K. Beny Stiftung, Ladenburg.
- WALLERSTEIN, I. (1974). *The Modern World-System* (New York: Academic Press).
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj* (Zagreb: Mate).
- ZLOTNIK, H. (2004). "Population Growth and International Migration", in: Massey, D., E. Taylor (eds.) *International Migration: Prospects and Policies in a Global Market* (Oxford: Oxford University Press).

Jelena Predojević-Despić

Towards Understanding International Migration Determinants Today

– Theoretical Perspective –

Summary

In times of global migration flows and ever increasing mobility of the workforce in the world, the necessity for constant deepening of theoretical knowledge is imposed as a basis for understanding main determinants of this phenomenon, and with an aim of directing the focus of migration researches towards more efficient overcoming of challenges and making use of the advantages which international migrations could bring both to origin, destination and transit countries. The main goal of this paper is to give a critical review on the development of the economic migrations theory, to

state the main similarities and differences between various approaches and to point out to the main drawbacks and problems which the theoretical perspective is facing when studying the determinants of contemporary international labor migrations. The focus of the study refers to voluntary labor migrations with reference to migrations of the highly educated population, while the stress is on economic theories, although some of them are closely connected to sociological, geographical and anthropological theories.

The development of the theory on international migrations has been started by micro theoretical models, namely, through the conceptualization of theories which place the individual in the focal point of research, who estimates the positive, namely negative sides of moving from one location to another. Economic models on the micro theoretical level cede more space to models of macro structure which research the social and economic structure within and between countries. There are many theoretical models which offer possible answers to the question on what are the main determinants of international migrations on the macro analytical level. Although every one of them tries to give an answer to the same question, they use different concepts, assumptions and frameworks of research.

The reasons which bring about the initiation of international migrations can be significantly different from those which lead to their stabilization in time and space. Although differences in the income height, risks, employment possibilities, market expansion can all influence the continuation of spatial movement of population, new conditions which arise during migration begin to act as independent factors: development of migratory networks, institutionalized support to the development of trans-national activities, as well as changing the social context of work in countries of destination. Therefore, in the analysis of contemporary international migrations the necessity arises for a systematic approach, namely dynamic perspective of research – from recognition to a detailed insight in changeable trends and forms of contemporary migratory movements in the world. In addition, at the same time with the development of new markets, regional economies and technology centers, there has been a “trans-national turnabout” in the last fifteen years or so in researching migrations, namely a significant development in the approach which stresses the relations which migrants maintain with their families, communities and cultures which are out of the country in which they migrated in.

The final part of the paper calls for the requirement of the following: coordination of theoretical concepts with new social conditions, post-industrial world and global processes of transformations in which migrations have an important role; overcoming inadequate coordination and isolation in studying migrations within special scientific disciplines, as well as poor connections of certain aspects of migration study; research of the causes and consequences of migrations as an inseparable part of the general process of social development.

Key words: *international migrations, migration theories, migration determinants, labor migrations*